

KRÓNKA

THEATRUM EUROPAEUM 1648-1748

A vesztfáliai béke Európája

A Hadtörténeti Múzeum új kiállítása

Egy kiállítás-trilógia befejező részének megnyitására került sor a Hadtörténeti Múzeumban 1998. október 26-án. Három esztendeje, amikor a budai vár 1686-os visszavívásának évfordulójára a már hagyományosan együttműködő Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum munkatársai anyagot válogattak, derült fény arra, milyen kimeríthetetlenül gazdag és a nagyközönség előtt mennyire ismeretlen a Magyarország török alóli felszabadítását ábrázoló metszet- és térképanyag.

A *Buda Eliberata 1686*, azaz a győzedelmes ostromnak szentelt emlékkiállítás után egy évvel a közös ötletből megszületett a *Hungaria Eliberata 1683-1718*, az egész Magyarország felszabadítását bemutató kiállítás, hogy végül, mintegy záróakkordként, egy teljes évszázadot felölelve, létrejöjjön a most megnyílt *Theatrum Europaeum 1648-1748*, A vesztfáliai béke Európája címet viselő tárlat, melynek történelmi keretét a vesztfáliai béke, illetve az aacheni békekötés alkotja.

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum metszet-, térkép-, szobor- és festményanyagán túl a Magyar Nemzeti Múzeum emlékérméi, a Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből származó békekötési okmányok mellett is különlegességnek számít az Iparművészeti Múzeum által kiállításra kölcsönadott, a békerendszer keretébe illeszkedő pozsareváci békekötés emlékére faragott pipa, vagy a kor hangulatát idéző Esterházy-kincsek két darabja.

A vesztfáliai békerendszer 350. évfordulóját Európa-szerte megemlékezések kísérik. A münsteri Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte nagyszabású nemzetközi kiállítással készült az évforduló megünneplésére, melynek védnökségét az Európa Tanács vállalta magára – az anyagi és technikai lehetőségek szinte korlátlanok. E kiállítással konkurálni természetesen nem állt sem szándékunkban, sem módunkban, ugyanakkor – a Buda Eliberata és a Hungaria Eliberata kedvező hazai és nemzetközi fogadtatására emlékezve – bízunk abban hogy e mostani kiállításunkkal sikerül ráirányítanunk a szakma és a nagyközönség figyelmét történelmünknek erre az eddigig mellőzött korszákára.

Az ünnepélyes megnyitón az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Középkori és Koraiújkori Magyar Történeti Tanszékének vezetője, dr. R. Várkonyi Ágnes egyetemi tanár elemezte a vesztfáliai békerendszer máig ható tanulságait:

Tisztelt Megjelentek, Hölgyeim és Uraim!

A Theatrum Europaeum sokértelmű cím. Már maga a „theatrum” is. A koraiújkori évszázadaiban gyakori metafora: szőösszetételétől függően lehetett az egyetemek orvosi karának nyilvános boncterme, lehetett a hatalom igazságszolgáltató helye, a vesztőhely, vagy – régi magyar kifejezéssel élve – nyakazóhely. Lehetett országos szakrális hely; Pozsonyban a király, Gyulafehérvárott a fejedelem uralkodói megjelenésének reprezentációs tere. Térképek címében az idő és a tér egységét fejezi ki. Zrínyi Szigeti veszedelmében a „nagy theatrum” a háború, maga a pokol, az alvilág ura zúditja az emberiségre. És jelenthette a theatrum a világűrt, az universum theatrumát, az égboltozat rendjét, a csillagok és a bolygók kiszámítható, ütközésmentes pályáját.

1648. október 24-én a vesztfáliai békével ezt az égi theatrumot vélték megvalósíthatónak. Hogy a harmincéves háborúval együtt az öldöklések évszázadait is örökre lezárják, kijelentették: „Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua” – azaz legyen a béke keresztényi, általános és állandó. Vagyis érvényesüljön kölcsönös megértés. Foglalja magába Európa minden országát, egységesen, hogy valamennyi nemzetnek legyen esélye a jövőre. Mégpedig úgy, hogy tárgyalásokkal, részletegyszerítésekkel megszerkesztett hatalmi erőegyensúly biztosítsa a békét. S hogy mi a béke, azt Nadányi János – Apácainak ajánlott értekezésében – találóan így fogalmazta meg: „az emberi dolgok nyugodt szabadsága.”

Akkor, 1648 őszén egész Európa ünnepelt: volt békebankett, békebalett és békemuzsika. Művészek versengtek, hogy emlékérmek, festmények, metszetek kompozícióiban minél beszédesebb képekkel fejezzék ki a béke lényegét: felvonulnak az antik istenek, virágoznak a kertek, kettétörtén hevernek az ágyúk, szegre akasztva a dob, édig érnek a lombkoronás fák. Tűzijátékok tudatták a városok piacterein tolongó néppel: nem lesznek többé ostromok és véres csatateretek; a megismételhetetlen múltba tűnik minden rémes élmény, üszkös falu, szétvert otthon, megerőszkolt lelkiismeret. Nem lesznek többet kiéhezett, elvadult hadseregek és rokkant emberroncok az országúton. Hírmondók tudatták a kalendáriumok rongyos lapjain: Venus, a humanizmus megtestestítője elvette Mars hadisten minden fegyverét, Mars mezítelen. Ma is látható a vesztfáliai tanácsteremben az élethűen megfestett békebiztosok lába előtt a láncra vert kutya; az akkori embereknek ez azt jelentette, nem lesznek többé háborúk.

Századunk végéről visszatekintve tudjuk, mindez álom volt csupán. Minden ország sokszorosan megszenvedte, Magyarország pedig súlyos veszteségekkel fizetett érte, hogy Európa garanciális, univerzális békerendszere három és fél évszázadon át az maradt, ami volt, vágyott elképzelés.

Mégis, háromszázötven év reális történelmi távlat, hogy kitűnjék, a vesztfáliai béke más volt, mint egy az egymás sarkába hágó háborúkat lezáró és gyorsan elfüstölgött békék közül. Nevezik az újkori Európa bölcsőjének, keresztlevelének, mérnökének, tanítómesterének. Könyvespolcokat kitevő irodalmában egyre inkább az újkori Európa kibontakoztatójának ismerik el. Mert új értékrendet vázolt fel, hosszú folyamatot indított el, együttélési elveket jelölt ki, feladatokat szabott, alternatívákat kínált. Nem egyszerű békét teremtettek, a kontinens békerendszerét dolgozták ki három éves kemény munkával; a tárgyalások 1645-ben kezdődtek el Münsterben és Osnabrückben.

Közösen döntöttek a nemzetek jövőjükről: elismerték Hollandia és Svájc önállóságát, a német fejedelemségek konföderációs jogát, lefektették az újkori európai hatalmi egyensúly alapelveit. Hosszú távú érvényességgel fogalmazták meg a megegyezéses béke követelményét, melyben a vesztes sem büntetik, hanem biztosítják életlehetőségét. Nagy pillanat tehát búcsúzó évszázadunkban ez az évforduló.

Ezen a héten, október 25-31. között Osnabrückben, az Univerzitát Osnabrück Interdiszplináres Institut für Kulturgeschichte több éves előkészítő munkája eredményeképpen nagyszabású tudományos konferencián idézik fel a vesztfáliai béke Európájának vízióját. A világ minden tájáról összegyűlt tudósok és államférfiak vizsgálják, mi volt a harmincéves háború, az anyanyelvi nemzettudat, a béke fogalma, szimbólumrendszere, milyen elképzelések születtek akkor Európa jövőjéről. Milyen feladatokat hagyott a vesztfáliai béke a XXI. századra készülő világnak. A nemzetközi TV-állomások 24-én már közvetítették Osnabrückből és Münsterből a nemzetközi konferencia nagyszabású seregszemléjét: felvonultak az egykori uralkodók leszármazottai, az államfők, a városok, és az egyházak, a művészetek, az irodalom, a családok képviselői, a nemzetek történészei, a politika tudományának művelői. Mintha háborúk verte öreg évszázadunk Európája a vesztfáliai békével mutatkozna be a XXI. századnak. Tárgyszerűen és hitelesen. Magyarország sem maradhat ki a vesztfáliai béke Európájából

Sajnálatos, hogy az elmúlt évek során – a magyar társadalomtudományokkal kapcsolatosan tapasztalható közismerten mostoha megítélés következtében, de a történelmünk nemzetközi jelenlétével keveset törődő közöny miatt is – a magyar tudományok, az irodalomtörténet, a hadtörténet, a művészettörténet, a könyvtártudomány, az információtörténet és a korszerű értelemben felfogott politikátörténet kiváló eredményei kevéssé, vagy egyáltalán nem jutottak el erre a páratlan nemzetközi fórumra. Most Európa majdnem minden országa bemutathatja történelmét a vesztfáliai béke korában, elmondhatja, mit jelentett számára a háború. Hogyan élték át az öldöklő évtizedeket a családok, a nők, a gyermekek, az etnikumok, az egyházak és a kultúrák.

Beutathatja, milyen látomásokban, milyen egyetemes szimbólumokban fogalmazta meg igényét a békéről nemzete, milyen hangon kapcsolódott be akkor az egyetemes kórusba és milyen értékeket adhat át ma történelméből a XXI. századnak.

Magyarországnak vajon mennyiben volt helye a vesztfáliai béke asztalánál? A békét egyfelől a Királyi Magyarország uralkodója, a magyar király – egyben német-római császár és az ausztriai örökös tartományok ura – kötötte meg. Másfelől az Erdélyi Fejedelemséget, mint Svédország és Franciaország szövetségét, belefoglalták a békébe. Ez többet is jelentett, mint a különben oszmán érdekszférában élő Erdély önállóságának elismerését a nyugati világban. Stabilizáló tényezőnek tekintették. Közép-Európa keleti térségében a vallási ellentétek, a hatalmi, kereskedelmi érdekek, szociális feszültségek és főleg az állandó török támadások miatt állandó volt a bizonytalanság, örökösen anarchia és pusztulás fenyegette az embereket. Erdély viszont, határai között, több vallás és anyanyelv együttélését biztosította és kezelni tudta az oszmán kérdést. A vesztfáliai békének voltak megoldatlan és sebezhető pontjai. „Minket kihagytak a békéből” – fogalmazta meg Csehország panaszát Comenius. Velence nem élvezhette a béke áldásait, mert a jól értesült török diplomácia, amint megtudta, hogy a keresztény országok megegyezésre készülnek, tengerre küldte hadiflottáját és megtámadta a Földközi-tenger keleti medencéjének támaszpontjait, elfoglalta Kréta szigetét, és ostrom alá vette Kandia várát. Viszont a magyar politikai elit tudatában volt annak, amit Zrínyi erőteljes szavakkal már 1648-ban megfogalmazott: a keresztény országok megbékélvén elérkezett az idő, hogy összefogjanak és visszaszorítsák a török európai hatalmát. 1663-1664-ban lezajlott a főpróba és 1686-ban nemzetközi összefogással bekövetkezett, amire generációk vártak. De a vesztfáliai békerendszer megalkotói nem számoltak azzal, hogy mi lesz ezzel a térséggel, ha kiűzik a törököt, hogyan alakul az európai hatalmi egyensúly.

Mindemellett a XVII. század magyarjait, éppen azért, mert folytonos fegyverzajban éltek napjaikat, szinte többet foglalkoztatta a béke mint a háború. Nincs arra tér, hogy elsoroljam kik ismerték – főurak, polgárok, nemesek, de még mezővárosiak is – Erasmus „Querela pacis” című művének gondolatait, kik olvasták Lipsius, Bacon, Grotius fejtegetését a hosszú távú békés együttélés feltételeiről, a hatalmi egyensúly elveiről, kik fordították magyarra és terjesztették másolatokban a békeszerződések szövegeit. Nem idézhetem Pázmányt és Esterházy Miklóst, amint különböző változatokban megfogalmazták a térség megtartható békéjének követelményeit. Arra sincs lehetőség, hogy felidézsem a vesztfáliai békemű létrehozásában közvetett módon részt vett magyar politikusokat, értelmiségünk elfelejtett személyiségeit. Néhány tény mégis szükséges előhívnom a csaknem teljes feledésből. Bocskai István, Magyarország és Erdély fejedelme a bécsi békét Rudolf császárral és magyar királlyal külső garanciákkal kötötte meg. Bethlen Gábor sokszor elmondta: ha jövőt akar az ország, akkor a nemzetközi diplomáciai rendszer szintjén kell részt vennie a békekötésekben, mert a „béke a legnagyobb bölcsesség és eszeség”, legfőbb cél pedig „a szent békesség megszerzése”. A feladat I. Rákóczi György fejedelemre maradt. Egyetlen mondat békebiztosainak adott instrukciójából: „Az mi szegény nemzetünket az békességnél egyéb meg nem tartja.” 1648 végén pedig abban a tudatban hunyhatta le szemét, hogy hozzájárult az európai békéhez. Fejedelem országa szabadsága érdekében nagyobbát annál nem cselekedhetett, mint hogy befoglalták a vesztfáliai békébe. „Mi a béke fiai vagyunk,” – írták 1660-ban a magyar tanácsosok, – de amit éltek, az nem béke, hanem folytonos háború volt. A század végén a magyar politikusok az emberi jogokra hivatkozva tekintették jogtalanoknak, hogy a karlócai békét „sine nobis de nobis” – vagyis nélkülünk döntve rólunk – kötötték meg. A spanyol örökösödési háborút lezáró békerendszer megalkotásában az angol és a holland politikát a vesztfáliai béke alapelvei vezették. II. Rákóczi Ferenc is azért látta jogosnak, hogy a magyar konföderáció szabadságharcát nemzetközi garanciákkal, az universalis európai békébe foglalva fejezhesse be, mert Erdély uralkodóját „független fejedelemként foglalták bele a vesztfáliai békeszerződésbe.”

Az európaiság fogalmába beletartozik egy ország történetének békekultúrája is. A korai magyar politika jelentősége mind az európai hatalmi egyensúly, a békerendszer, a keresztény szolidaritás története, mind pedig Magyarország története szempontjából mindmáig csaknem teljesen ismeretlen a nemzetközi irodalomban. Tankönyveink is hallgatnak róla. Pedig kiegyensúlyozott, tárgyyszerű önértéktudatunk építője lehet és méltó, megszenvedett belépő a XXI. századba. Lemondani róla több, mint bűnös mulasztás.

Talán ennyivel is sikerült érzékeltetnem annak horderejét, hogy a Hadtörténeti Múzeum a közönség elé tárja a békekötések rekvizitumait. Historiográfiai jelentőségű esemény, mert Magyarország történetében először fordul elő, hogy a vesztfáliai békéről megemlékezés történik. A kiállítás, a Theatrum Europaeum sokkal több, mint rendhagyó különlegesség. Európai jelenlétiünk múltja, jelene és talán – szeretném remélni, sőt bizom benne – a jövője is.

Köszönet és elismerés illeti a kiállítás megrendezőit – a Budai Polgári Kaszinót, a Hadimúzeum Alapítványt, a Hadtörténeti Múzeumot és az Országos Széchényi Könyvtárat –, valamint a kiállítás rendezőit: Cs. Kottra Györgyit, a képzőművészeti szakértőt, Tóth Orsolyát, akinek ez az első kiállítása, s a kezdeményező rendezőket, Kreutzer Andreát és Szoleczky Emesét, a Hadtörténeti Múzeum munkatársait, továbbá az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Középkori és Koraiújkorai Tanszékének Ph. D. doktoranduszait, akik megértették Vesztfália üzenetét. Itt kell megemlítenem még, hogy az osnabrücker konferencia programjában az egyetlen magyar előadó az „Europa und seine Grenzen” szekcióban „Ungarn als Grenzland des christlichen Europa im 16. und 17. Jahrhundert” címmel érkező Hiller István, a Tanszék adjunktusa.

Befejezésül: nem szólhatok a gyönyörű érmek, metszetek, térképek sokaságáról. Nem szólhatok a Theatrum Europaeum világról. Nem állhatom meg azonban, hogy hallgassak egy kiállított játékról. Ezzel ajándékozták meg a magyar rendek 1687 őszi országgyűlésén a megkoronázott kilencéves kisfiút, I. József királyt. E pergamenre rajzolt labirintus nem más, mint játékos államelmélet: történelmi példákkal tanít a jó kormányzásra. S a labirintus ősi szimbólum, azt példázza, hogy a reménytelen helyzetből is van kiút.

Köszönöm a figyelmet.